

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41
Aralık 2015 December 2015
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SARI ABDULLAH EFENDİ'NİN CEVHERETÜ'L-BİDÂYE VE DÜRRETÜ'N-NİHÂYE ADLI ESERİNDE
BAYRAMÎ-MELÂMÎLER
BAYRAMI-MALAMI DERWISHES AT SARI ABDULLAH EFENDI'S CAWHARA AL-BİDAYE DURRA
AN-NIHAYA

Zübeyde ÖZER**

Öz

Sarı Abdullah Efendi klasik Türk edebiyatının en verimli dönemlerinden olan XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın birinci yarısında yaşamış bir şâir ve nâsirdir. *Semerâtü'l-Fuâd fî Mebde' ve'l-Meâd*, *Cevâhir-i Bevâhîr-i Mesnevî*, *Düstûru'l-İnşâ* gibi eserleri bulunan Sarı Abdullah Efendi'nin önemli eserlerinden biri de *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'dir. Sarı Abdullah Efendi bu eseri IV. Murad'ın Bağdat seferinin ardından fethi tebrik maksadıyla yazıp, sultana sunmuştur. Bu makalede Bayramî-Melâmî tarikatı mensubu olan Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* isimli eserinde Bayramî-Melâmîler hakkında verdiği bilgiler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sarı Abdullah Efendi, Melamilik, Bayrami-Melami.

Abstract

Sarı Abdullah Efendi was a poet and a writer who lived in the last half of 16th century and the first half of 17th century when classical Turkish literature was one of the most productive period. Though Sarı Abdullah's work also includes *Samarat al-Fuad fi Mabda' va al-Maad*, *Cawahir Bawahir Masnavi*, *Dustur al-Insha*, his important text is *Cawhara al-Bidaya ve Durra an-Nihaya*. Sarı Abdullah Efendi wrote this text after the conquest of Baghdad, in order to congratulate, offered to Sultan Murad IV. The information which is given about the members of Bayrami-Melami dervishes, in *Cawhara al-Bidaya ve Durra an-Nihaya*, will be discussed in this article.

Keywords: Sarı Abdullah, Malami, Bayrami-Malamiyye.

Giriş

Arapça "l,v,m" kökünden türetilmiş bir kelime olan melâmet kelimesi sözlükte "azarlama, kınama, itâb etme ayıplama, yerme, serzeniş", (Ayverdi, 2008: 2017)"rüsveylik"(el-Ahterî: 1289:346) gibi anlamlara gelmektedir. Melâmetî ve melâmî ise kınanmaya konu olan demektir. Tasavvûfî bir terim olarak ise "Kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümek," (Uludağ, 1991:324) "yaptığı iyilikleri (gösteriş olur endişesiyle) gizlemek, işlediği kötülükleri (nefsiyle mücâhede için) açığa vurmak" (Türer, 1985:27) anlamında kullanılmaktadır.

III. (IX.) yüzyıldan itibaren Bağdat, Şam, Mısır ve Nişabur gibi şehirlerde zahidlerin faaliyetleri bölgesel nitelik kazanmaya başlamıştır. Tasavvuf müessesesinin kuruluş aşamasını oluşturan bu dönemde Bağdat merkez olmak üzere Irak'ta, İran'ın Horasan bölgesinde ve bu bölgenin merkezi Nişabur'da gelişen iki zühhd akımı dikkati çekmektedir. IV. (X.) yüzyılda Nişabur'da gelişen akıma Sûfiyye, Horasanlı zahidlerin takip ettikleri yola ise Melâmetiyye (Melâmetîlik, Melâmîlik) denilmiştir. (DİA, 2005: 25)

Melâmet hareketinin tarihsel gelişimi üç kategoride ele alınmış ve yapılan bu tasnif daha sonra genel kabul görmüştür. Buna göre;

1. Melâmiyye-i Kassâriyye, İlk Devre Melâmîleri veya Tarikat-ı Âliye-i Sıddıkiyye: Hicrî III. asırda Nişabur'da Ebû Hafs Haddâd (ö. 270/884), Hamdun Kassâr (271/884) ve Ebû Osman el-Hîrî (ö.298/910) tarafından ortaya konulmuş bir harekettir.

2. Melâmiyye-i Bayrâmiyye, Orta Devre Melâmîleri veya Tarikat-ı Âliye-i Bayrâmiyye: IX. hicrî asırda Ömer Sikkîni'nin (ö. 880/1475) önderliğinde kurulmuş olup, bu harekete Bayrâmî Melâmîliği adı verilmiştir.

3. Melâmiyye-i Nûriyye, Son Devre Melâmîleri veya Tarikat-ı Âliye-i Nakşibendiyye: 1228/1813'te Kahire'de doğan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'ye (ö.1304/1887) nisbet edilen tarikattir.(Vicdânî, 1995: 19)

İlk devre Melâmîliğine Kassâriyye, mensub ve bağlılarına Kassâriyân adı verilmiştir. Çünkü bu Melâmîlik, ilk devrin büyüklerinden Hamdun Kassâr'a nisbet edilmiştir. (Vicdânî, 1995: 19)

* Bu makale Doç.Dr. Murat A. Karavelioğlu danışmanlığında 2015 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tarafımızca hazırlanan "Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (Metin-İnceleme-Sözlük)" isimli doktora tezinden hareketle kaleme alınmıştır.

* Dr., Öğretmen (MEB), İstanbul, zubeydeyasar@gmail.com

Melâmilik, tasavvufun tarikatlar şeklinde örgütlenmeye başladığı VI. (XII.) yüzyıldan itibaren bir neşve ve meşrep olarak varlığını sürdürmüştür. Nakşibendiyye, Kübreviyye ve Mevleviyye olmak üzere büyük tarikatları etkiledikten sonra XV. yüzyılda Anadolu'da Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından kurulan Bayramiyye tarikatı içinde yeniden zuhur etmiştir. İkinci yahut Orta Devre Melâmîliği de denilen Bayrâmî Melâmîliği, Bayrâmîyyeden doğan bir kol olarak kabul edilmekle birlikte tarikat mensupları kendilerini bu tarikatın bir kolu değil tabii bir devamı olarak görmüşler, Bayrâmî nisbesinin dışında kendilerinin herhangi bir sıfatla nitelenmemişlerdir. (DİA, 2004: 29)

Bu tarikatta "kutup" kavramına diğerlerinden farklı bir anlam yüklenmiş, gelişme ve seyri de bu kavram çerçevesinde olmuştur. XVI. yüzyıl boyunca temsilcilerinin bir takım taşkınlıkları devleti onlara karşı harekete geçirmiş, bazılarının idam edilmesi sonucunu doğurmuştur. XVII. yüzyılda ise ileri gelenlerinin daha titiz, ince ve yanlış anlamaları bertaraf edici bir siyaset izlediklerine, doğal olarak da devletle aralarında herhangi önemli bir problemin olmadığına şahit oluyoruz. Bunda önemli temsilcilerinin diğer tarikatlarla da temas içinde olmaları etken olmuştur. Bu dönemde İstanbul en önemli Melâmî merkezi haline gelmiştir. (Yılmaz, 2001; 320-321)

Tasavvufun şekle ait düzenlemelerini reddeden fakat idârî açıdan kurumlaşmaya başlayan Melâmîliği, XV. yüzyıldan itibaren kendi yönetim mekanizmasını şekillendirmiş bir tarikat olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak bu yönetim mekanizması hiçbir zaman diğer tarikatlardaki gibi ayrıntılı görev dağılımını esas alan kadrolaşmaya izin vermemiştir. Buna göre Melâmîliğin yönetim piramidi, başta tarikatı temsil eden bir "kutup" ve onun çevresindeki "kalbe bakıcı" ya da "rehber" denilen görevlilerden meydana gelir. Bu yapılanmanın içinde, tekke organizasyonunu esas alan geleneksel tarikatlardaki şeyhlik kurumu yoktur. Genellikle Melâmî şeyhi denilen mutasavvıflar ise, aslen Melâmî olmakla birlikte kendilerini başka bir tarikattan gösteren ve bu tarikatlara ait tekkelerde postnişinlik yapan kişilerdir. Fakat bu anlayış da zamanla değişmiş, 19. yüzyılda üçüncü devre Melâmîliği ile birlikte "şeyh" kavramı tarikata girmiştir. (İşin, 1994: 381)

Bu makalede 992-1584/1071-1661 tarihleri arasında yaşamış Bayrâmî-Melâmî tarikatının önde gelen simalarından olan Sarı Abdullah Efendi'nin tarafımızdan doktora tezi (Özer, 2015) olarak hazırlanan *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* isimli eserinde Bayramî-Melâmî tarikatı hakkında müellifin bazı görüşleri ve bu tarikatın ileri gelenleri hakkında verdiği bilgiler ele alınacaktır.

Sarı Abdullah Efendi, Bayrâmî-Melâmîliği kimliğiyle yazdığı pek çok eserle kendinden söz ettiren, devlet kademelerinde reisülküttaplık makamına kadar yükselmiş XVII. yüzyılın önemli simalarındandır. Babası, Mağrib şehzadelerinden İstanbul'a hicret etmiş Seyyid Muhammed'dir. Bu zât Sadrazam Halil Paşa'nın kardeşi olan beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kızıyla evlenmiş bu evlilikten 992/1584 yılında Abdullah Efendi dünyaya gelmiştir. (Şeyhî, 1989: 280) Abdullah Efendi temyiz yaşı geldiğinde ilim tahsiline başlamış, Sadrazam Halil Paşa kendisindeki kabiliyeti görünce tahsilini ve yetişmesini üzerine almıştır. (Tahir, 1333: 110) Devlet kademelerinde divitdârlık, tezkirecilik, reisülküttap kaymakamlığı, reisülküttaplık, cizye muhasebeciliği, Anadolu muhasebeciliği gibi pek çok makamda bulunmuştur. (Resmî, 1992:32; Ayvansarayî, 1865: 202)

Zamanın ileri gelen ulemasından tahsil gören Sarı Abdullah'ın eserlerinden ve kendisinden yapılan nakillerden, erken yaştan itibaren muhtelif tarikat erbabı ile temasa geçtiği ve esaslı bir tasavvuf terbiyesi içinde yetiştiği anlaşılmaktadır.

Küçük yaşlarında iken Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdâî, Melâmî kutbu İdris-i Muhtefî, Mevlevî Şeyhi İsmail Ankaravî, Helvâî Yakub Dede, Emir Osman Efendi gibi birçok tarikat erbabı ile görüşmüştür. Halil Paşa vasıtası ile Aziz Mahmud Hüdâî'ye, babalığı Hacı Hüseyin Ağa vasıtası ile de Melâmî şeyhi İdris-i Muhtefî'ye intisap etmiştir Müstakimzade, Yzm. No:3357: 49)

Mutasavvıf kişiliği yanında, hattat ve şairlik vasfı da bulunan Sarı Abdullah Efendi yazdığı şiirlerde "Abdî" mahlasını kullanmıştır. En fazla şöhret bulan manzumesi *Meslekü'l-Uşşâk* isimli kasidesidir. Melâmilik yolundaki tasavvufî birikimini ve devlet idareciliğinde kazandığı tecrübelerini yansıtan pek çok eser kaleme almıştır. Ayrıca *Mesnevî'nin* yalnız birinci cildini, beş cilt olarak şerh ettiği *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi* (Aytekin, 2002) isimli eseri sayesinde "Şârih-i Mesnevî" lakabı ile anılmıştır. Yine birçok tarikat silsilesi ile Melâmî kutuplarının hal tercümelerini anlattığı *Semerâtü'l-Fuâd* (Sarı Abdullah,1288) isimli eseri de meşhurdur. O kendini *Nasihatü'l-Mülûk* adı eserinde "aslen Bayrâmî ve tarikaten Celvetî ve terbiyeten ve bürüziyyeten fi-rûhâniyyet-i Mevlevî" olarak tanıtmaktadır.

Sarı Abdullah Efendi'nin kaleme aldığı eserlerden biri de *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'dir. Bağdat'ın fethini tebrik için 1049/1639 senesinde IV. Murad'a ithafen yazdığı eserinde, Bağdat'ın fethi, çeşitli kelâmî ve tasavvufî bahislerle birlikte Nakşibendî, Halvetî ve Melâmî silsilesinde bulunan bazı zevatın hal tercümelerine yer verilmiştir. Melâmilik ve Melâmîler ile ilgili birinci ağızdan bilgi alabilme imkânı vermesi sebebiyle eser önem arz etmektedir.

Hacı Bayrâm-ı Velî

Hacı Bayrâm-ı Velî Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıftır. Safevî tarikatı büyüklerinden Alaaddin Erdebilî'nin talebelerinden olan Hamidüddin-i Velî'nin müridi ve Bayrâmiyye tarikatının kurucusudur. XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğmuştur. XVI. yüzyıl müelliflerinden Lâmiî Çelebi, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Ankara'da Çubuksuyu diye anılan nehrin kenarındaki Solfasol (Zülfazl) köyünde doğduğunu, aklî ve şer'î ilimleri tahsil ettiğini Ankara'da müderrislik yaptığını bu sırada Hamidüddin-i Aksarâyî'ye intisap ederek kemâlâtın en yüksek derecesine ulaştığını ifade eder. (Azamat, 1996: 442) Sarı Abdullah Efendi ise Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Ankara'da değil Bursa'da müderrislik yaptığı sırada Hamidüddin-i Aksarâyî'nin tasarruf dairesine dâhil olduğunu söyler. Sarı Abdullah Efendi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hayatı hakkında fazla malûmat vermez. Yalnız Hamidüddin-i Aksarâyî her nereye giderse "refik-i şefik ve yâr-ı sâdik" olarak ona eşlik ettiğini ve onunla birlikte Şam'a ve Beytül-Haram'a gittiğini söyler. Şeyhinin vefatın kadar da Aksaray'da hizmetinde bulunduğunu ifade eder. (Sarı Abdullah, Yzm. No:3792, 273a) Ebû Hamîd'in vefatından sonra vediât kılınan nûr-ı hakîkât-ı Muhammedî Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intikal etmiştir. Pek çok kerametleri bulunan Hacı Bayrâm-ı Velî "Sultânü'l-ârifin" ismiyle anılmıştır.

Sarı Abdullah Efendi *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye'*de Hacı Bayrâm-ı Velî'nin silsilesi hakkında farklı görüşlere yer verir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tekmil-i tarikâtı Hamidüddin-i Aksarâyî'den almakla birlikte Üveysî olduğunu Bâyezîd-i Bestâmî ve Cüneyd-i Bağdadî'nin ruhâniyetleri ile terbiye bulduğunu söyler. Ona göre Bayrâmiyye; Nakşibendiyye, Halvetiyye ve Celvetiyye'yi birleştiren bir tarikattir. (Özer, 2015: 168) Nakşibendi silsilesinden Bâyezîd-i Bestâmî ve Cafer-i Sâdik'ın da içinde bulunduğu bir silsileye yer verir. Buna göre silsile: Hacı Bayrâm-ı Veli, Hamidüddin-i Aksarâyî, Şeyh Şâdî-i Rûmî, İbrahim el-Basrî, Süleymân-ı İskenderânî, Hasen-i Esrâbâdî, Mahmud-ı Basrî, Osman-ı Rûmî, Mahmud-ı Kerhî, Saadeddin-i Bağdadî, İshâk-ı Harezmî, Süleyman-ı Buhârî, Süleyman-ı İsfahanî, Ahmed-i Horasânî, Ebu'l-Hasen Cürcânî, Şeşy Mûsâ el-Bestâmî, İbrahim-i Hindistânî, Beyâzîd-ı Bestâmî ve İmam Cafer-i Sâdik şeklindedir. (Özer, 2015: 168)

Sarı Abdullah Efendi, *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye'*de Bayrâmî Melâmiliği, ilk halkası Hz. Ali'ye dayanan Halvetiliğin tabii bir devamı şeklinde görmüştür. Sarı Abdullah Efendi'ye göre Hacı Bayrâm-ı Veli sadece Beyâzîd-ı Bestâmî'den değil Halvetî silsilesinden olan Cüneyd-i Bağdadî'nin ruhundan da feyz almıştır. Melâmî silsilesini önce Halvetilikle sonra Safiyüddin Erdebilî'nin kurduğu Safeviyye tarikatı ile birleştirmiştir. Bunu Safeviyye şeyhlerinden olan Hâce Alâüddin Erdebilî'nin halifesi olarak Hamidüddin Aksarâyî'yi göstererek gerçekleştirmiştir. Buna göre silsile: Hacı Bayrâm-ı Ankaravî, Hamidüddin Aksarâyî, Hâce Alâüddin Erdebilî, Sadreddin Erdebilî, Safiyüddin Erdebilî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî, Cemâleddin Tebrîzî, Şehâbüddin Tebrîzî, Rüknuddin Mahmûd Sücâsî, Kutbuddin Ebherî, Ebu'n-necîb Sühreverdi, Muhammed el-Bekrî, Ahmed Dîyneverî, Mimşâd Dîyneverî, Cüneyd-i Bağdadî, Seriy bin el-Müflis es-Sakatî, Ma'rûf-ı Kerhî, Dâvûd-ı Tâî, Habîb-i Acemî, Hasan-ı Basrî, Hz. Ali şeklindedir. (Özer, 2015: xv)

Sarı Abdullah Efendi *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye'*de Hacı Bayrâm-ı Velî ile ilgili olarak Seyyid Nesîmî ile aralarında geçen bir hâdiseden bahseder. Buna göre; Nesîmî Halep'ten Ankara'ya geldiğinde Hacı Bayrâm-ı Velî nûr-ı keramet ile bu durumdan haberdar olur. Dervişlerinden birinin, bir eline kisve-i tarikat olarak kabul edilen tâc; diğer eline ise şehadeti sembolize eden bir bıçak vererek bunları Seyyid Nesîmî'ye vermesini ister. Nesîmî tâc ile bıçağın kendisine gönderilmekle ya tarikat ahkâmını kabul etmesi gerektiğini yahut şehit edilmesinin söz konusu olacağını ve bununla ilgili olarak Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kendisini uyardığını anlar. Dervişe kisveyi vererek kendisinin bıçağı yani şehadeti seçtiğini söyler. Nesîmî Halep'e döndükten sonra Hallâc-ı Mansûr ile aynı kaderi paylaşarak şehadet şerbetini içer. (Özer, 2015: 168)

Sarı Abdullah Efendi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hayatta iken kimseye hilâfet vermediğini ancak vefat ettikten sonra altı kişinin "müstefiz-i esrâr-ı kemâlât ve müfeyyiz-i envâr-ı şeş cihât" olarak öne çıktığını söyler. Bunlardan ilki Salahaddin-i Tavîl'dir. Göynüklüdür. İkincisi İnce Bedreddin'dir. Üçüncüsü Kızılca Bedreddin'dir. Hamidüddin-i Aksarâyî ile Acem'den gelip Hacı Bayrâm-ı Velî'den tekmil-i tarika etmiştir. Bu zâtın yetiştirdiği halifeler Ankara ve Lârende civarına yayılmıştır. Dördüncüsü, Akbıyık el-Meczûb'dur. Ondan Hızır Dede ondan Üftâde Efendi ondan da Şeyh Aziz Mahmûd Hüdâî feyz almıştır. Beşincisi, Fatih Sultan Mehmed Han ile İstanbul'un fethine katılan Akşemseddin'dir. Halifelerinden biri **Gülzâr-ı Ma'nevî** kitabının müellifi İbrahim Tennûrî diğeri ise Şeyh Muhammed eş-Şâmî'dir. Bunların halifelerinin çoğu Kayseri, Adana ve Bolu civarındadır. Altıncısı, melâmet ehlinin önde gelenlerinden Bursalı Emîr Sikkînî'dir. (Özer, 201: 169)

Emîr Sikkînî

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden olan Emîr Sikkînî'nin asıl adı Seyyid Ömer'dir. Bursalıdır. (Özer, 2015:169) Her ne kadar Bayrâmî-Melâmiliği'nin kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî kabul edilse de asıl kurucu Melâmî neşveyi yaşayan ve yansıtan bir şahsiyet olması sebebiyle Emîr Sikkînî'dir. Bu kuruluş ise

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra aşk ve cezbesi galip Emîr Sikkînî ile ilim, zühd ve takva sahibi Akşemseddîn arasında vâkî olan ihtilâfa dayandırılmaktadır.

Sarı Abdullah Efendi, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından önce yerine Akşemseddîn'i değil de Ömer Sikkînî'yi tayin ettiğini ispat maksadıyla bir kıssadan bahseder. Bu kıssaya göre Hacı Bayrâm-ı Velî vefatından önceki hastalığı sırasında yanına müridleri toplandığı sırada şeyhin sağ yanında Akşemseddîn, eşikte ise Ömer Sikkînî oturmaktadır. Toplulukta bulunan bir zât "Ey âriflerin yol göstereni, kendi makamına kimi tayin eylersin?" diye sorar. Hacı Bayram-ı Velî huzurunda bulunanlara nazar ettikten sonra Emîr Sikkînî'ye dönerek "Emir su getir" buyurur. Akşemseddîn şeyhin yakınında olması hasebiyle derhal şeyhe bir bardak su getirir. Şeyh yanında duran bir tabak kiraza suyu döker ve tekrar "Emir su getir" der. Akşemseddîn tekrar su getirir şeyh tekrar suyu kiraz tabağına döker. Üçüncü kere "Emir su getir" dedikten sonra Emîr Sikkînî emri yerine getirerek su getirir. Hacı Bayram-ı Veli suyun bir kısmını kendisi içer bir kısmını da Emîr Sikkînî'ye uzatır. Sarı Abdullah Efendi naklettiği bu hadise ile ilgili olarak herhangi bir kaynak belirtmemiş "Akşemseddîn ile Emîr Sikkînî beyninde dahi ihtilâf vâkî olup mervîdür ki" diyerek bu kıssayı nakletmiştir. (Özer, 2015: 169)

Sarı Abdullah Efendi, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra gelişen olayları ve Akşemseddîn ile Emîr Sikkînî arasındaki ihtilâf ve meşrep farklılıklarını yine kaynak göstermeden anlatır. Buna göre Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatının ardından Emîr Sikkînî Göynük kasabasına yerleşir. Akşemseddîn ise makâm-ı şeyhe geçip önce doğum yeri olan Beypazarı'na gider, burada bir müddet kaldıktan sonra Göynük'e yerleşir. Akşemseddîn, şu an medfun olduğu camide sabah akşam sevenleri ile birlikte zikir ve tevhid halkası kurar; zikir meclisinden sonra, tarikat âdâbına uygun olarak eli öpülürdü. Emîr Sikkînî ise gelip halka hâricinde bir köselede oturur, musafahaya ve el öpmeye katılmaz. Akşemseddîn, Emîr'in tarikat adabına uymayan bu davranışı dolayısıyla onu uyarmış ve "Ey Emîr, ya dâhil-i sohbet ol yahut tâc ve kisveden feragat et. Bir daha böyle hareket edersen seni kisve-i tarikimizden uzak eyleriz. Böylece sair nâsdan biri olursun" diyerek uyarır. Bunun üzerine Emîr Sikkînî "Cuma namazından sonra evimize teşrif buyurunuz, tâc ve kisveyi teslim ederiz" der. Akşemseddîn davete icâbet edip Emîr'in evine varınca, avluda büyük bir ateşin yanmakta olduğunu görür. Emîr Akşemseddîn'e "Ey şeyh-i güzîn husumet tâc ve abada ise ona ne minnet" diyip ateşin içine girer ve oturur. Ateş içinde tarikâta ait semboller olan seccâde, âsâ, tâc ve aba yanar fakat Emîr Sikkînî'nin kılına zarar gelmez. Bu hâdiseden sonra o ve mensupları tâc ve hırka giymezler. (Özer, 2015: 170)

Nakledilen bu olaylar bir bakıma Melâmî adap ve erkânını şekillendiren temel bir kuralı da gözler önüne sermektedir. Bu kural, halktan soyutlayacak her türlü ayrıcalıktan uzak durma gerçeğini dile getirir. Böylece Melâmîler, benlik duygusunu arttıran ve kendilerini halktan ayıran özel giysi ve sembollere itibar etmemişler, klasik tarikat organizasyonları oluşturmamışlar, görkemli âyinler düzenlememişlerdir. (Işın, 1994: 381)

Ömer Sikkînî'nin vefatından sonra Orta yahut İkinci Devre Melâmîliği de denilen Bayrâmî-Melâmîliği yaygın kanaate göre şu şekilde devam etmiştir: Bünyamin-i Ayâşî (ö.926/1520), Pir Ali-yi Aksarâyî (ö. 945/1538), İsmâil-i Mâşûkî (ö. 945/1539), Ahmed Sârbân (ö. 952/1545), Hüsâmeddîn-i Ankaravî (ö. 964/1557), Hamza Bâlî-i Bosnevî (ö. 969/1561), Hasan Kabadûz (ö. 1010/1601), İdris-i Muhtefî (ö. 1024/1615), Hacı Kabâyî Efendi (ö. 1037/1627), Sütçü Beşir Ağa (ö. 1073/1662), Seyyid Muhammed Hâşim (ö. 1088/1677), Paşmakçızâde Seyyid Ali (ö. 1124/1712), Şehit Ali Paşa (ö. 1128/1716), Seyyid Reşâd (ö. 1292/1875), Abdülkâdir-i Belhî (ö. 1923) Ahmet Muhtar (ö.1933). (Bolat, 2003:21-22)

Sarı Abdullah Efendi *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'de yukarıda zikredilen isimler hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermese de bu zatlara intisap eden önemli zevatın ve bazı halifelerinin isimlerini yazmıştır. Bu bilgiler en son kendisinin de intisap ettiği Sütçü Beşir Ağa'ya kadardır. Sütçü Beşir Ağa'dan bahsetmemiştir.

Bünyamin Ayaşî

Bayrâmî-Melâmîliği, Emîr Sikkînî'den sonra Bünyamin-i Ayaşî ile devam eder. Sarı Abdullah Efendi Bünyamin Ayaşî hakkında "matla'-ı envâr, menba'-ı esrâr, ziyâ-bahş ve nûr-pâş" sıfatlarını kullanır.

Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerâtü'l-Fuâd*'da naklettiği bir menkıbeye göre Bünyamin Ayaşî, bazı isnâd ile Kütahya kalesine hapsolünmüş idi. Kanuni Sultan Süleyman yedi ay Rodos kalesini kuşatmış fakat alamamıştı. Bünyamin-i Ayaşî'nin ahbablarından olan ve padişahın çuhadarlık hizmetini gören bir zât kalenin fethinin Bünyamin-i Ayaşî'nin mahpus olması nedeniyle gerçekleşmediğini Sultan Süleyman'a arz eder. Bunun üzerine Bünyamin-i Ayaşî serbest bırakılır. Bünyamin Ayaşî'nin hapisten çıktığı gün Rodos kalesi fethedilmiş ve Sultan Süleyman, bu hâdiseden sonra Bünyamin Ayaşî'ye hüsn-i itikâd ve muhabbet üzere olmuştur. (Sarı Abdullah, 1288: 245-246) Yaşının ilerlemiş olması hasebiyle halife olduktan kısa bir süre sonra vefat eden Bünyamin Ayaşî'nin yerine Pîr Ali-yi Aksarâyî geçmiştir.

Pir Ali-yi Aksarâyî

Melâmî kaynaklarda adı "Alâeddin Ali" olarak geçen Pir Ali Aksarâyî, Anadolu Melâmiliği'nin başlıca temsilcilerindendir. Mehdilik iddiası ile ortaya çıktığı ve bu yüzden faaliyetlerinin saray tarafından sürekli izlendiği bilinmektedir. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman hakkında araştırma yaptırmış, Irakeyn Seferi'ne giderken Aksaray'a uğrayıp Pir Ali'yi ziyaret etmiş ve kendisine isnad edilen "Cennetin dört ırmağı bendedir" sözünün ne manaya geldiğini ve mehdilik iddiasını sormuştur. Pir Ali de "Zahiren Mehdî sizsiniz, cennetin dört ırmağı ilim, marifet, aşk ve hakikattir" cevabını vermiştir. Bunun üzerine padişah "Sohbetinizle müşerref oldum" diyerek hürmet göstermiştir. (Sarı Abdullah, 1288: 247-248) Ancak Pir Ali Aksarâyî'nin eceli ile mi öldüğü yoksa mehdilik iddiası nedeniyle mi öldürüldüğü hususunda ihtilaf vardır. Abdülbâki Gölpınarlı *Melâmîlik ve Melâmîler* isimli eserinde şeyhin Aksaray'daki türbesinde bulunan 935/1528 tarihli mezar kitâbesinde geçen "es-saîd, eş-şehid" ibaresine dayanarak, mehdilik iddiası nedeniyle öldürülmüş olabileceğini söylemiştir. (Gölpınarlı, 1931: 44-45)

Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye'ye göre Pir Ali Aksarâyî'den feyz alan isimlerden biri Helvâyî Baba ismiyle şöhret bulan Yakub Dede'dir. İstanbul'da Kalenderhane kurbünde kemer altında medfundur. Bir diğer kişi ise Pir Ahmed isimli bir zâttır ki Eyüp'te, Zal Paşa Camii'nin deniz tarafında bulunan bir türbede medfundur. (Özer, 2015:171) Sarı Abdullah Efendi gençlik yıllarında Pir Ahmed ile bizzat görüşüğünü ve hayır dualarını aldığı nakletmektedir. (Özer, 2015:171)

İsmâil-i Ma'sûkî

Pir Ali-yi Aksarâyî'nin ölümünden sonra kutupluk makamına oğlu İsmâil-i Ma'sûkî geçmiştir. Halk arasında yaşının genç oluşu sebebiyle "Oğlan Şeyh" ismiyle de anılan İsmâil-i Ma'sûkî'yi, Pir Ali dervişlerin talebi üzerine İstanbul'a ilim tahsili için göndermiştir ve kesinlikle şeyhlik yapmaması hususunda uyarmıştır. Ancak o, İstanbul'da şeyhlik yapmaya başlayınca bazı şathiyeleri sebebiyle fitne çıkmış, hakkında çıkarılan "zındıklık" ve "mülhidlik" suçlamaları dikkate alınarak 25 Ağustos 1529'da sorguya çekilmiştir. Ebussuud Efendi'nin de katıldığı bu sorgulama sonunda Şeyhülislam İbn Kemâl'in verdiği fetva üzerine At Meydanı'nda 12 müridiyle birlikte idam edilmiştir. (DİA, 2004: 31; Gölpınarlı, 1931: 48; Işın, 1994: 381) Henüz 21 yaşında iken katledilen İsmâil-i Ma'sûkî'nin İstanbul'da sürdürdüğü faaliyetler kısa bir dönemi kapsamaktadır. Önce Ayasofya ve Bâyezid camilerinde verdiği vaazlarla dikkati çekmiş, ardından Edirne'ye giderek bir süre burada kalmıştır. İsmâil-i Ma'sûkî aracılığıyla yürütülen bu faaliyetlerin sonucunda Melâmîliğin orta ve üst tabaka arasında taraftar bulduğu, özellikle İstanbul'un esnaf kesimine fütüvvet ahlakını ön plana çıkaran bir kültürel zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. (Işın, 1994; 382)

İstanbul'da ilk Melâmî tekkesi İsmâil-i Ma'sûkî'nin idamının ardından Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış, meşihatını da Pir Ali-yi Aksarâyî'nin halifelerinden Yakub Helvâî üstlenmiştir. İlk şeyhinden dolayı burası Helvâî Tekkesi olarak bilinmektedir. İsmâil-i Ma'sûkî'nin 1529'da idamından Helvâî Tekkesi'nin 1548'te faaliyete başlamasına kadar geçen süre Bayrâmî Melâmîliğinin İstanbul'da karşılaştığı dini-siyasi muhalefet nedeniyle kendi içine kapandığı ve örgütlenme faaliyetlerini şehir dışına kaydıracağı bir zaman kesiti olarak değerlendirilebilir.

Sarı Abdullah Efendi *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'de İsmâil Ma'sûkî'den bahsetmemiş, Pir Ali'nin halifesi ve vârisi olarak Şeyh Ahmed Sârbân'ı göstermiştir.

Şeyh Ahmed Sârbân

İsmâil-i Ma'sûkî'den sonra kutbiyyet makamına Pir Ali-yi Aksarâyî'nin mensuplarından Hayrabolulu Sârbân Ahmed geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde padişahın maiyetinde sârbânbaşı olarak görev yapan ve bu sefer sırasında Pir Ali'ye intisap eden Sârbân Ahmed faaliyetlerini Hayrabolu'da sürdürmüş ve 952/1545'te orada vefat etmiştir. Sârbân Ahmed yetiştirdiği halifeleri aracılığı ile İstanbul'un mistik kültürünü derinden etkilemiştir. Aynı zamanda iyi bir şair olan ve şiirleriyle Hz. Ali'yi övüp on iki imamı tebcil eden Sârbân Ahmed'in şiirleri Bektâşîler arasında yaygın bir üne kavuşmuştur. Onun şiirleri Bektâşî edebiyatının en seçkin örneklerinden sayılmıştır. Sârbân Ahmed'in mensupları arasında Hüsâmeddin Ankaravî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin dedesi Taptap Ali Şah ve Kaygusuz Vizeli Alâeddin'in adı geçmektedir. (DİA, 2004: 31; Işın, 1994: 382; Vicdânî, 1995, 38-39)

Sarı Abdullah Efendi'ye göre Şeyh Ahmed Sârbân'dan feyz alanlardan birisi Vizeli Alaaddin Efendi, bir diğeri Şeyh Gazanfer ve ondan keramet derecelerine nail olan Vizeli Bâlî Efendi ve Hamdi Efendi'dir. Hamdi Efendi'nin şeyhi Kasımpaşa'da medfun olan Emîr Efendi'dir. Asıl ismi Osman olup her birinden halifeler tekml-i tarika edip marifet sırlarına vasil olmuşlardır. (Özer, 2015: 171)

Hüsâmeddîn Ankaravî

Ahmed Sarban'dan sonra yerine Hüsâmeddîn Ankaravî geçmiştir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ankara'da yaşamış, Kutluhan'da düzenlediği sohbet meclisleri nedeniyle saray tarafından sürekli izlenmiş ve sonunda hapsedildiği Ankara Kalesi'nde vefat etmiştir. Sarı Abdullah Efendi, Hüsâmeddîn Ankaravî hakkında "seyyâh-ı beydâ-yı tarikat, sebbah-ı deryâ-yı haqîkat, merd-i meydân-ı manâ, ferd-i eyvân-ı taqvâ" ifadelerini kullanmıştır. (Özer, 2015: 171)

Hamza Bâli

Hüsâmeddin Ankaravî'nin vefatından sonra yerine geçen Hamza Bâli, Melâmîlik tarihinde özel bir öneme sahiptir. Hüsâmeddin Ankaravî'nin halifelerinden olan Hamza Bâli, mürşidinin vefatından sonra kutup ilân edilmiş ve tarikat faaliyetlerini memleketi Bosna'da sürdürmüştür. Aşırı vahdet-i vücûtcu fikirlerinden dolayı Bosna kadısı tarafından saraya yapılan şikâyet üzerine yakalanıp İstanbul'a getirilen Hamza Bâli, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvâ gereğince Süleymâniye'deki Deveoğlu Yokuşu'nda müridleri ile birlikte idam edilmiştir. Hamza Bâli'nin katlinden sonra Melâmîlik, onun tarikat içindeki nüfûzu nedeniyle adına izâfeten "Hamzavîlik" olarak tanınmıştır. (Işın, 1994: 382) Ancak Sâdık Vicdânî *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* adlı eserinde Bayrâmî Melâmîliğinde "Hamzaviyye" diye bir şûbenin olmadığını söyler. (Vicdânî, 1995: 41)

Sarı Abdullah, *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye'* de Hamza Bâli'den bahsetmemiştir.

Şeyh Hasan Kabâdûz

17. yüzyıl başında Melâmîliği temsil eden bir diğer kutup, Bursalı Hasan Kabâdûz'dur. Terzilik mesleğini icra ettiği için "Kabâdûz" lakabıyla tanınmıştır. Hamza Bâli'nin katlinden sonra meydana gelen karmaşık siyasî ortam nedeniyle kendini ve Melâmîliği gizleyen bir politika yürütmüş, daha çok yetiştirdiği halifeler aracılığıyla İstanbul'un tasavvuf hayatı üzerinde etkili olmuştur. Hasan Kabâdûz'un iki önemli halifesi vardır. Bunlardan Abdullah Bosnevî (ö.1644), "Fusûs şarihi" olarak da tanınır ve Sarı Abdullah Efendi'ye göre, Muhyiddin-i Arabî'nin ruhaniyetinden istifade etmiştir. Dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî'ye de intisabı bulunan Abdullah Bosnevî'nin Melâmîlik adına yürüttüğü faaliyetleri daha çok İstanbul dışında gerçekleşmiştir. (Özer, 2015: 172) İkinci halifesi Hüseyin Lâmekânî (ö. 1624) ise İstanbul'un mistik hayatında derin bir iz bırakmıştır. Melâmîliği toplumun üst tabakasında yaygınlaştırması onun nüfuzlu bir şeyh olduğunun ispatıdır. III. Mehmed'in sadrazamlarından Ferhat Paşa, Lâmekânî'ye intisap etmiş, aralarında dönemin ünlü şairlerinin de bulunduğu seçkin bir çevre oluşmuştur. (Işın, 1994: 382)

İdris-i Muhtefî

17. yüzyıl başında vefat eden Hasan Kabâdûz'un ardından "İdris-i Muhtefî" (ö.1615) namıyla anılan Hacı Âli Bey kutup olarak anılmıştır. Bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Tırhala'da doğan İdris-i Muhtefî, fakir bir ailenin çocuğu olduğundan Vezir-i azam Rüstem Paşa'nın terzibaşısı olan amcasının himâyesinde terzilik mesleğini öğrenmiştir. 95/1548'de Nahçıvan seferine giderken Ankara civârındaki Kutluhan köyüne uğrayarak Hüsâmeddin Ankaravî ile görüşmüş ve müridliğe kabul edilmiştir. Hüsâmeddin Ankaravî, Âli Bey'i yanında alıkoyup terbiyesini üstlenmiş ve terziliğine telmihen kendisine "İdris" ismini vermiştir. Uzun müddet şeyhinin hizmetinde bulunup "kesb-i kemâl" eyledikten sonra İstanbul'a gelmiş ve irşat hizmetine başlamıştır. (Müstakimzade, Yzm.No.3357: 42b-43a; Gölpınarlı,1931:122)

İstanbul'da ticaretle uğraşan İdris-i Muhtefî, bu amaçla Filibe, Sofya, Belgrad gibi Rumeli şehirlerine, birkaç defa hacca ve Yemen bölgesine gitmiş daha sonra İstanbul'un Fatih Çarşamba semtinde aldığı bir konağa yerleşmiştir. Müstakimzade'nin tarifine göre bu konak küçük bir mahalle teşkil edecek derecede her isteyene açık ve geniştir. Dervişleri, komşuları, mahalleli kendisini asıl ismiyle yani Hacı Âli Bey olarak tanır. 46 sene irşat faaliyetleri ile meşgul olmuş, hemen hemen her gün konakta 50-60 kadar mürid ve ziyaretçi bulunduğu halde, hüviyetini gizlemeye muvaffak olmuş ve vefatından sonra (İdris-i Muhtefî) kim olduğu anlaşılmıştır. Hakkında "zındık" ve "mülhid" olduğu söylentileri çıkmasında bu gizliliğin etkisi olmuştur. Müstakimzade, Yzm.No.3357: 43b-45a; Vicdânî, 1995:42)

İdris-i Muhtefî'nin Kırkçeşme'de Peştemalcılar Hanı'nda dokumacılık yaparak hayatını kazanan müridlerinin varlığı bilinmektedir. Sarı Abdullah Efendi'nin İdris-i Muhtefî ile tanışması burada olmuştur. İdris-i Muhtefî'nin müridlerinden olan Sarı Abdullah Efendi'nin üvey babası Hacı Hüseyin Ağa, Sarı Abdullah Efendi'yi on beş, on altı yaşlarındayken bahsi geçen Peştemalcılar Hanı'na götürerek "kalbe bakıcı"ya kalbine baktırmış ve böylece Bayrâmî Melâmîliğe dâir ilk tarikat telkinini burada almıştır. Bir müddet sonra yine üvey babası vasıtası ile bir Cuma namazı çıkışı Ayasofya Câmii avlusunda İdris-i Muhtefî ile karşılaşmış ve ona intisap etmiştir. Sarı Abdullah Efendi Melâmî kutbu olmadığı halde çevresinde farklı tasavvufî neşvelerden pek çok ünlü şair ve mutasavvıfı toplamıştır. Bu kişiler arasında Edirne Mevlevihânesi Postnişini Neşâtî Ahmed ve Cevrî İbrahim Çelebi gibi Mevlevî-meşrep kişilerle, Lâ'îzâde Abdülbâkî gibi Nakşî zâtları sayabiliriz.

İdris-i Muhtefî'nin konağında gerçekleştirilen ve Melâmîliğin ruhuna uygun örgütlenme anlayışı, Kırkçeşme'deki Peştemalcılar Hanı'nda esnaf kesimini kuşatan geniş bir zümreyi de içine alarak tarikatın şehir hayatına köklü bir şekilde nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. İdris-i Muhtefî'nin başlattığı bu örgütlenme çalışması sonunda Melâmîlik ile esnaf ideolojisi tam anlamıyla kaynaşmış ve vakıf gelirleriyle geçinen geleneksel şeyh tipinin yerine belli bir zanaat koluna mensup mutasavvıf tipi İstanbul hayatında yerini almıştır. (Işın, 1994: 384)

Sarı Abdullah Efendi kendisinin de intisap ettiği Hacı Âli Bey ismi ile bilinen İdris-i Muhtefî'den bahseder. Onu öven pek çok ifadeden sonra İznîkî Fazıl Ali Efendi ve Müftü Mustafa Efendi gibi isimlerin ona intisap ettiğini; bazı meşâyih-i tarikatın, ulema ve müderrislerin, nice fazilet ehli kişilerin sohbetlerinde bulunduğunu nakletmiştir. Hacı Âli Bey, Hüsameddin Ankaravî'den sonra elli seneyi aşkın süre postta kalmıştır. (Özer, 2015: 172)

Hacı Kabâyî

İdris-i Muhtefî'nin uzun bir süre irşâd faaliyetlerinin ardından kutbiyyet makamına Hacı Kabâyî (ö.1626) geçmiştir. Aslen Gürcüdür. Topkapı'daki Takiyyeci Câmî'ni inşa ettiren İbrahim Çavuş'un azatlı kölesidir. Kapalı Çarşı'da Sandal Bedesteni'nde elbisecilik yaptığı için Melâmî dervişleri arasında "Kabâyî" diye anılmıştır. Kaynaklarda adı "Hacı Bayram" yahut "Hacı Keyvan" şeklinde geçmektedir. On bir yıl süren kutupluk döneminde İdris-i Muhtefî gibi gizlilik ve içe kapanma ilkesine titizlikle uyduğu için bağluları devletle bir sorun yaşamamıştır. (Vassaf, 2006:529)

Hacı Kabâyî döneminde özellikle Kapalıçarşı esnafı arasında Melâmîliğin örgütlendiği bilinmektedir. Hacı Kabâyî, Beyazıt merkez olmak üzere Unkapanı ve Eminönü'nü kapsayan ticaret bölgesinde esnaf zümreyi büyük ölçüde kendine bağlayabilmiş, dolayısıyla iktisâdî ahlâk üzerinde şekillendirici rol oynamıştır. (Işın, 1994: 384) Sarı Abdullah Efendi'nin İdris-i Muhtefî'den sonra Hacı Kabâyî'ye intisap ettiği bilinmektedir. Ancak Hacı Kabâyî ile aralarında geçen herhangi bir görüşme ile ilgili kaynaklarda bilgi yoktur.

Sarı Abdullah Efendi, İdris-i Muhtefî'nin vefatından sonra Hacı Kabâyî'ye intisap etmiştir. (Gölpınarlı, 1931: 137) *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'de Hacı Kabâyî'nin ömrünün çok büyük bir kısmını uzlette geçirdiğini, melâmetliğe uygun olarak sinesinde zuhûr eden hakîkât sırlarının definesini ve muhabbet nûrlarının hazinesini gizlemeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Ancak riyaset sevdalısı kişilerin taarruzları sebebiyle ahir ömrüne dek selâmet bulamadığını ve seksen üç yıl ömür sürdüğünü nakletmiştir. Ölüm tarihini ise hicri 1024 olarak vermiştir. (Özer, 2015: 173)

Hacı Kabâyî vefat ettiği sırada Sarı Abdullah Efendi Sadrazam Halil Paşa ile birlikte seferde idi. Bu seferde Paşa ile beraber padişâhın gazabına uğramışlardı. Seferden İstanbul'a dönerlerken Hacı Kabâyî'nin vefat haberini almış ve Beşir Ağa'ya biât etmiştir.

Sarı Abdullah Efendi *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'de Bayrâmî Melâmî silsilesindeki kutupların hal tercemelerini verirken en son isim olarak Hacı Kabâyî'nin ismini zikretmiş ve Sütçü Beşir Ağa'dan bahsetmemiştir.

Son söz olarak "Tahrîr olunan ârifân-ı billah eger Nakşibendiyye ve eger Halvetiyye ve Bayrâmîyye ve eger Mevleviyye ve Zeyniyye ve Kadiriyye ve Kübreviyye ve sâyirün silsileleri bu asra dek olursa Hazret-i Fahr-i Âlem sallallahu aleyhi veselleme yigirmi tokuzuncu ve otuzuncu beyatte muttasıl olup cümlesi ol âfitâb-ı hakikatün zerreleri ve ol deryâ-yı vahdetün katreleridür" diyerek saydığı tarikat silsilelerinin tümünün Hz. Peygamber'de birleştiğine vurgu yapmıştır.

SONUÇ

Bu makalede Bayramî-Melâmî tarikatının önemli simalarından olan Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* adlı eserinde bahsi geçen Bayramî-Melâmîler üzerinde durulmuştur. Her ne kadar "kutupluk" gibi bir vazifesi olmasa da Abdullah Efendi tarikatta etkili bir isimdir. Gerek yaşadığı sürede gerekse vefatından sonra yaşayışı ve eserleriyle birçok kimseye yön vermiştir. Entelektüel birikimin bir ürünü olarak kaleme aldığı *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* mensubu bulunduğu Bayramî-Melâmîlik için birinci dereceden bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Hacı Bayram-ı Veli tarafından temelleri atılan ve Ömer Sikkînî ile birlikte yaygınlaşan Bayramî-Melâmî tarikatı, yetiştirdiği şahsiyetlerle Osmanlı Devletinin fikrî, siyasî, tasavvufî ve edebî olmak üzere birçok sahasında etkili olmuştur. Mensuplarının söylediği sözler ve bazı uygulamaları nedeniyle zaman zaman devlet otoritesi ile çatışmış, baskılara maruz kalmış ve müridanı, şeyhleri bazı kereler idam edilmişlerdir. Bu sebeple bu tarikat erbabı, çoğu zaman gizlenmeyi tercih etmiş, faaliyetlerini gizli yürütmüş yahut başka bir tarikata da intisap ederek kendilerini korumaya çalışmıştır. Bu sebepledir ki Bayramî-Melâmîler hakkında elimizde çok geniş malumat içeren eserler mevcut değildir. Makalemize konu edindiğimiz *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*'de de bahsettiğimiz sebeplerden ötürü Bayramî-Melâmîler hakkında ayrıntılı bilgilerden ziyade, sair kitaplarda geçen bilgilerin tekrar edildiği kanaatindeyiz. Ancak *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* Bayramî-Melâmîğe dair gerek kişi gerek usul konusunda birinci dereceden bilgi veren bir kaynak olması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Fâruk (1998). "Sarı Abdullah", MEBİA, c.X , s.216, İstanbul.

- AYTEKİN, Ülker (2002). "Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYVERDİ, İlhan (2008). Kubbealtı Lûgatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, c. I-II, İstanbul: Kubbealtı İktisâdi İşletmesi.
- AZAMAT, Nihat (1996). Hacı Bayrâm-ı Veli, DİA c. XIV, İstanbul.
- BOLAT, Ali(2003). Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik, İstanbul: İnsan Yayınları.
- BURSALI, Mehmed Tâhir (1333). Osmanlı Müellifleri, c.I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1931). Melâmilik ve Melâmiler, İstanbul: Devlet Matbaası.
- AYVANSARAYI, Hüseyin (1865). Hadikatü'l-Cevâmî, c.II, İstanbul: Matbaa-i ÂmirE.
- IŞIN, Ekrem (1994). "Melâmilik", DBİA, c.V, İstanbul.
- MUALLİM, Nâci (2005). Lügât-ı Nâci, , 5. bs, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- EL-AHTERİ, Mustafa b. Şemsettin (1289). Ahteri-i Kebir, c. II, İstanbul:Matbaa-i Âmire.
- MÜSTAKİMZADE, Süleyman Sadedin. Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye, İ.Ü Ktp. TY, No.3357.
- VASSAF, Osmanzâde Hüseyin (2006). Sefîne-i Evliyâ, c. I-V, yay. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz,İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZER, Zübeyde (2015). Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2.bs, c.I-III, İstanbul: MEB Yayınları.
- RESMÎ,Ahmed Efendî (1992). Halifetü'r-Rüesâ, yay. haz. Müctebâ İlgürel, Recep Ahıskalı, İstanbul: Takvimhane-i Amire Matbaası.
- SARI, Abdullah Efendi. Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye, İ.Ü Ktp. , TY, No.3792.
- SARI, Abdullah Efendi (1288). Semerâtü'l-Fuâd fi Mebde' ve'l-Meâd, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- VİCDANİ, Sadık (1995). Tomar-ı Turuk-ı Aliye (Tarikatler ve Silsileleri), yay. haz. İrfan Gündüz, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995.
- TÜNER, Osman (1985). "Melâmilîge Dâir", Türk Dünyası Araştırmaları, S: 39, s. 25-51.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Marifet Yayınları.
- YILMAZ, Necdet (2000). XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.